

Annona

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2002

A kötet megjelenését a Pécsi Tudományegyetem Rektori Hivatala, Kiadói Bizottsága, Bölcsészettudományi Kara, Jakabhegyi úti Kollégiuma, BTK Hallgatói Önkormányzata, a Kékkúti Ásványvíz Rt. Alapítvány, a British American Tobacco, a Magyar Soros Alapítvány, az Oktatási Minisztérium – korábban: Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta.

Válogatta, szerkesztette, az előszót írta:
Jankovits László, Vankó Annamária, Somogyi Judit

A tanulmányokat lektorálta: Boros János, Erős Ferenc, Gál Béla, Heidl György, Hetesi István, Kálmán C. György, Kappanyos András, Nagy Ilona, Orbán Jolán, P. Müller Péter, Weiss János.
Lelkiismeretes munkájukért ezúton is köszönetet mondunk.

© A szerzők, 2002
© A szerkesztők, 2002
Minden jog fenntartva.

Tartalom

Részlet egy levélből	7
Előszó	9
Leiszter Attila: Nüsszai Szent Gergely időszemléletéről és Történelemfölfogásáról	11
Németh Csaba: „Mensa igitur, scriptura” Középkori egzegézis és izomorfia.	31
Lengvári István: A lussoniumi gabonavermek mint a késő-római gazdálkodás emlékei	49
Varga Szabolcs: Egy Mohács után felemelkedett nemesi család karrierjének kezdetei 1526–1541 között. A Devecseri Choronok.	58
Szommer Gábor: James Lancaster és az első angol utazások a Távol-Keletre	66
Varga Enikő: „A dolgok látképe” Polémiák a 17. századi németalföldi képi reprezentációról.	74
Somogyi Judit: Iratok a Somogy megyei vallási viszonyok történetéhez (1717–1723)	86
Kruzslicz Anita: A szintézis formái Schelling korai műveiben	105
Szívós Andrea: Magyarországi nőnevelés (1850–1888)	112
Vörös Andrea: A dualizmus kori Magyarország borkereskedelme, különös tekintettel az állami gazdaságpolitikára	124
Trombitás Judit: Transzformációk. Egy Turgenyev elbeszélés a gogoli és a puskini hagyományban.	133
Juhász Katalin: Szerkezeti és szemantikai párhuzamok Lev Tolsztoj: <i>Gazda és cseléd</i> és Puskin: <i>Ördögök</i> című művében	142
Györök Edina: Genealogikus vágy és reflexív transzformáció a koraromantikától Heideggerig	149

Katona Gábor: A heideggeri Sein zum Tode és Rorty metastabilitása	161
Danka István: A filozófia végeiről. Rorty és Habermas Hegel-fenoméjje.	170
Böhm Gábor. Dekonstrukció: irodalom(elmélet) és/vagy filozófia?	175
Stachó László: Pszichológia és interdiszciplinaritás: beváltak-e Piaget régi jóslatai a lélektan jövőjéről?	194
Szabó Tímea: Jóra vágyani? A pszichoanalízis etikai következményeiről.	200
Kiss Gábor Zoltán: A kritika feladata a legkülönbélebb jelenkorokban. Az alkotó, és kritikus tevékenység megítélése Arnoldtól a formalizmus utánig.	205
Patonai Anikó Ágnes: Kaland a Formával: posztmodern, dráma, szintézis	216
Vankó Annamária: Erdély Miklós művészetelméletének néhány kulcsfogalma	223
Besze Barbara: A hős Pepin és társai, avagy a <i>hetvenkedő katona</i> toposza	236
Vári György: A kísértetről. Marxtól Mózesig.	254
Gábor Lívia. Gilles Deleuze – Film és filozófia.	266
Csekő Csilla: Vegetarianizmus – táplálkozásnéprajzi szempontból. Egy család vegetáriánus táplálkozása. (Esettanulmány)	273
Gergely Erzsébet: Válságban az egyház. Valóban válságos a római katolikus egyház helyzete?	287
Horváth Gergő: A Folklor folklórjának néhány vonása – kutatás szelet	296
A Szakkollégium tagjai (1993–2002)	305
A Szakkollégium meghívott előadóinak előadásai (1993–2002)	309
A Szakkollégium tagjainak előadásai (1993–2002)	314
A Szakkollégium tagjainak OTDK eredményei	321

Szerkezeti és szemantikai párhuzamok

Tolsztoj: *Gazda és cseléd* és Puskin: *Ördögök* című művében*

A szakirodalomban Lev Tolsztojt a puskini hagyomány folytatójaként tartják számon. Borisz Ejchenbaum *Puskin és Tolsztoj*¹ című tanulmányában kifejti, hogy egy orosz írónál sem érezhető oly mértékben Puskin hatása, mint Tolsztojnál. Számos Tolsztoj-regényben a puskini témák továbbfejlesztését vagy újraértelmezését látjuk viszont (A *Cigányok* vagy A *kaukázusi fogoly* témáját a *Kozákokban*; A *kapitány lányának* nyomait a *Hadzsi Muratban*). Puskin hatását igazolja Igor Szmirnov *Kettős parallelizmus*² című tanulmánya is, amelyben Tolsztoj *Hóvihar* című elbeszélését az intertextuális párhuzamok alapján Puskin *Ördögök* című elégiájára adott „visszhangnak” tekinti. Szmirnov alap gondolata az, hogy az elbeszélés megalkotásával Tolsztoj a versnyelvet prózanyelvre kódolja át, amely a két műben nyelvi síkon, a jelek szintjén tisztán igazolható.

Míg e két mű között inkább csak a nyelvi és referenciális síkon fedezhetők föl párhuzamok, Tolsztoj *Gazda és cseléd* című elbeszélése a verssel való szélesebb körű egybevetésre nyújt lehetőséget. Ezért dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy Szmirnov említett tanulmányából kiindulva a *Gazda és cseléd* című elbeszélést az *Ördögök* prózai kibontásaként, Puskin versnyelvének prózanyelvre történő átkódolásaként értelmezzem.

Mindkét mű az utazás és eltevedés, a halál és feltámadás univerzális toposzát dolgozza föl. Cselekményük: utazás a téli sötétségben, hóviharban, valamint az út elvesztése. E cselekményes sík természetesen csak tartópillére az eszmei síknak: az ördögösségtől a megtisztulásig megteendő belső útnak. A közös tematikai mag mellett pedig e két mű esetében is szembetűnő szerkezeti és szemantikai kapcsolat fedezhető fel.

Mindkét szöveg hármas szerkezeti vázon alapszik. Először az ördögi kísértés, megszállotság motívumai bontakoznak ki, majd ennek felismerése a szereplők által, s végül a „kiűzés”, a megtisztulás folyamata fogalmazódik meg. E hármas egység jól érzékelhető mind az alkotások belső struktúrájában, mind a két mű között. A dolgozatban a szövegeken belüli és a szövegek közötti párhuzamok kimutatására törekszem a művek motívumrendszerén keresztül. Ezen kívül szeretnék rámutatni a szövegekben rejlő archaikus, valamint bibliai elemekre.

A lírai alkotás cselekményének rövidegsége, sűrítettsége a formai sajátosságok – ismétlődés, ritmika, a szavak hangalakja – hatásosságával kompenzálódik. Az elbeszélő mű sajátja, hogy „a történetmondás során az eseményt jelölő szavak jelentése – ismétlődésük révén –

* Elhangzott, a 2001. március 30. és április 1. között megrendezett, I. Kerényi Konferencián. A szerző ekkor az ELTE Eötvös József Collegium tagja volt. (A szerk.)

¹ Б. Эйхенбаум: *Пушкин и Толстой*. In: Уб: *О прозе. О поэзии*. К.н., h.n., 1986, 77–99.

² И. П. Смирнов: *Двойной параллелизм*. In: Уб: *На пути к теории литературы*. К.н., h.n., 1987, 14–29.

egyre jobban kitágul a metaforikus jelentés felé”³. Az elbeszélés első részében már megjelennek azok az elemek, amelyek ismétlődésük által a műben egész jelrendszereket alkotnak. Ilyenek a természet képei, az út meglétét és az úttalanságot szimbolizáló ellentétpárok, a művészi tér részét képező objektumok, és az utasok attribútumai.

Az iránnyal rendelkező utazásnak céljaink elérése vagy – a belső utazás síkján – önmagunk megismerése a végpontja. Az út elvesztése vagy hiánya tehát a belső elbizonytalanodás vagy eltévelyedés jele. E két szövegben az eltévedés a gonosz, idegen erők diadalmaskodását érzékelteti. A vers a lírai én alkotása, aki maga is megélt az ördögösség–ördögűzés pszichológiai kalandját. Mintha a lírai utas a *Faust* Boszorkányszombatja mellett haladna el, kikerülve abból a szférából, ahol az isteni gondviselés érvényesül. Boszorkányszombaton Isten antitéziseinek erői a legkoncentráltabbak, ezen az éjjelen képesek kizökkenteni az életet normális medréből. Figyelemre méltóak a szöveg szintű párhuzamok:

A *Faust* szövegében:

„Hogy harsog a szélfergeteg!”

„Rínak [...]az ágak”

„A surrogó varázssereg szikrákat szór szét,
ezreket”

„A szélvihar e mély szurdokba vet”

Az *Ördögökben*:

„Вьюга злится”

„Вьюга плачет”

„Там сверкнул он искрой малой”

„Вон – теперь в овраг толкает”

A *Gazda és cseléd*ben az útnak indulást meglevenítő részek szintén párhuzamot teremtenek a verssel:

Ördögök

„мутно небо”

„ночь мутна”

Gazda és cseléd

„лес ...смутно чернел”

„половина неба была закрыта

низкой, темной тучей”

Az *Ördögökben* általában vegyül a realitás a fantasztikummal. Maga a táj is irreális: a szán sík területen halad („среди неведомых равнин”), mégis szakadék szélére kerül („в овраг толкает одичалого коня”), az utas a látomásában megjelenő ördögöket pedig novemberi levelekhez hasonlítja („будто листья в ноябре”), ami szintén valószínűtlen. Mindez az idegen erők elhatalmasodását hangsúlyozza. A versben azért van szükség fantasztikumra, mert ezáltal erőteljesebbé válnak azok a képek, amelyek nem írhatók körül olyan részletességgel, mint egy prózai műben. A szakadék mindkét alkotásban jelen van, s szimbolikus tartalommal bír.

Az elbeszélésből hiányoznak a fantasztikum elemei, realiztikusabb. A gazdának nincs látomása, s a kísértés nem bújik ördögformába. De a tér olyan metaforikus tartalmakkal rendelkezik, amelyek érzékeltetik a hős belső utazását. Itt ördög helyett farkas kezd el üvölni. A keresztény szimbolika pedig a farkasokat éppen a gonosz erőkkel azonosítja. Ez Szent Ágoston egyik beszédében így fogalmazódik meg: „Ki a farkas, ha nem az ördög?”

A természet és a cselekményes világ belső párhuzama megtalálható mindkét alkotás szerkezetében: „szinkronban működik a természeti folyamatokkal a szöveg”.⁴ Például, a természet harmóniájának felbomlásával párhuzamosan Brehunov is megszegi a természet

³ Téren Gyöngyi: *Narráció és motívika Lev Tolsztoj prózájában*. In: Kovács Á. – Nagy I. (szerk.): *A szótól a szövegig és tovább...* Argumentum, Budapest, 1999.

⁴ Jurij Lotman: *A szűzsé eredete tipológiai aspektusból*. In: Kovács Á. – V. Gilbert E. (szerk.): *Kultúra szöveg, narráció*, Pécs, 1994.

rendjét: „Én éjszakákat nem alszom; hóvihar vagy sem: megyek.” Makacsul útnak indul este, pedig minden napszaknak megvannak a maga funkciói: „ночная время, ночуй”.

Mind a versben, mind az elbeszélésben a határozottság dinamikája előzi meg az eltévedést: „мчатся тучи”, „еду, еду в чистом поле”, „колоколчик дин- дин –дин”. A gazda sietsége is jól érzékelődik: „тотчас же ехать”, „торопился ехать”, „как только”, „старательно”, „собрался ехать”. De ahol az ördögi szféra győzedelmeskedik, s felborul az Isten által teremtett rend, ott a lineáris térvizonyok fölszakadnak, az előrehaladás folyton ismétlődő, körkörös mozgássá torzul. A költői szövegben is nyilvánvalóak ezek az ismétlődések: – háromszor ismétlődik a vers első négy sora: „Мчатся, тучи, выются тучи; / Невидимкою луна / Освещает снег летучий; / Мутно небо, ночь мутна.” – szinte behálózza a szöveget a körkörösség sémája: a „кружит” ige több helyen megjelenik: „бес кружит по сторонам”; „закружились бесы”; „сил нам нет кружиться доле”. A „выюга” főnévnek és a „виться” („выюся тучи”) igének ugyanaz az etimológiai töve: az egész mű mint egy feltámadó, majd lecsendesülő forgószerű működik. S e forgószerű repíti magával a köröző gonosz szellemeket. Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg a Bibliában: „Rejts el engemet a gonoszok elől, a kik pusztítanak engem; ellenségeim elől, akik lelkendezve *vesznek körül* (a kurzív mindvégig saját kiemelés) engem. *Körülvettek* most minket mentünkben; szemeinket ránk szegzik, hogy földre terítsenek”, Zsolt 17,8 Az utolsó mondatrész a vers szövegében a következőképpen jelenik meg: „лишь глаза во мне горят”. Ezt a körkörösséget mind a természet, mind a hősök mozgása átveszi a *Gazda és cseléd*ben: „по всему полно кружило”; „он очевидно кружился”; s a griskinói fiú is hasonló versből idéz: „вихри снежные крутят”. E körkörösség oka az, hogy a helytelen, az ördög által mutatott úton lehetetlen előrejutni. Mozgásuk példázatjellegűvé válik: „Tekervényes a bűnös embernek útja; a tisztának cselekedete pedig igaz” Péld 20,21 A versben különösen aktívak – a ritmus megteremtése végett – a természet és az ördögök közötti párhuzamot szemléltető hangutánzó szavak: „выюга злится” – „выюга плачет”; „бесы жалобно поют” – „визгом жалобным и воем”. A hozzájuk rendelt igék is aktívak, villódzóak, nyugtalanok, kaotikusak, mint a megbolydult természet: „мчатся бесы” – „мчатся тучи”; „кружится”. Brehunovék mozgásából ez a fajta örült sebesség hiányzik, hiszen a szél egyre erősödik; s ők széllel szemben próbálnak haladni („ветер был встречный”), amely szintén szimbolikus értelemmel ruházódik föl.

A szintaxis szintjén a rengeteg ismétlés érzékelteti a kizökent időt, elbizonytalanodást, célvesztést, az egyre fojtóbbá váló feszültséget. Az *Ördögök*ben egyes szavak, mozzanatok ismétlődnek: „мутно” – „мутна”; „еду” – „еду”; „дин-дин-дин”; „страшно” – „страшно”; „вон” – „вон”. Az időhatározók véletlenszerű váltakozása és visszatérése (вон; вон; теперь; там; вдруг) az oksági viszonyok felbomlását, a történésszerű mozzanatosságát fejezik ki, s hangsúlyozzák a folytonosság hiányát, a szituáció diszharmoniját. A *Gazda és cseléd*ben az eltévedés realizálása ismétlődik számtalanszor: „должно, сбились”. Képtelen előrehaladni a szán, kétszer is visszatér Griskinóba, majd Brehunov egyéni, önző vállalkozása is a szánhoz való visszatéréssel végződik.

Az ördögi világ a hiányt, negatívumot képviseli. Ez egyrészt a „без” prefixum használatán keresztül, főképpen a költői szövegben manifesztálódik. Mivel az „образ” szó Jézushoz kötődik, az ördögök Jézus ellenerei, akik a „semmit” képviselik: „безобразны”, „бесконечны”, szemantikai területük pedig „беспредельная вышина”; másrészt a „не” tagadószó gyakori használata által, amely szintén az ördögi világ jellemzője: „небывалой”;

„невидно”; „поневоле” / „неладно едем” „незнамо, куда”. Az elgyengülés, az erő hiánya is hasonló módon szövegesül a két műben: „Нет мочи”; „Коням, барин тяжело!” / „нет мочи”; „нет сил”; „Вымотался я весь! Мочи моей нет.”

Mindkét esetben élvész az irányjelző. A versben ez a harang lenne: „колоколчик вдруг умолк”. A *Gazda és cseléd*ben vagy nem látni a sötétben és a hófúvásban az útjelző táblákat („да вешек не видно”), vagy pedig az útról való letérés következtében eltűnnek: „itt van jobbra egy útjel, emitt egy másik, itt egy harmadik [...] negyedik útjel nem volt”.

Az örökös visszatérést, az előrehaladás képtelenségét egyes határozószók ismétlődése hangsúlyozza: „опять”; „назад”; „куда-нибудь”. A feszültséget fokozzák a tanácsstalanságot kifejező kérdések, kijelentések: „да куда ехать-то?”; „так что же делать?”; „Вот и приехали [...] а незнамо куда”. Ezek mind ellentétben állnak a kezdeti határozottsággal, sietséggel.

A művészi tér természetesen nem csak a körkörös, bizonytalanná váló mozgással jellemezhető. „A tér mitopoetikus koncepciójának nyomai felismerhetően kiütköznek”.⁵ Az elbeszélés, nagyobb terjedelme miatt, részletesebben felruházható a térszerkezet elemeivel. Jelentős párt alkot a kint és bent motívumkettőse. A bent a ház, a család melege, biztonságot, életet szimbolizáló tere. A kint a hideg, az éjszaka, a sötétség, az idegen erők, a halál szférája. Brehunov és Nyikita utazásuk során háromszor hagynak el belső, zárt teret (a második alkalommal ez nem a ház, hanem a falu), s minden alkalommal elismétlődnek a kifelé vezető út állomásai: „Felöltözve [...] kiment a meleg, világos szobából a sötét, hideg pitvarba, [...] onnét meg a sötét udvarra.” A kapu, a küszöb, a szentképek is a bent szférájához tartoznak. A pozitív jelentéstartalmak mellett Brehunov számára a ház viszont a megkísértettség helye is, ahonnan ki kell mennie a nyílt térbe, hogy „léte átminősüljön”⁶, hogy erkölcsileg újjászülethessen. De előrehaladása a térben meghiúsul. A második griskinói jelenet kettős jelentéstartalommal bír: egyrészt, a házból való kilépés a nyílt térbe ismét a veszély előrevetítése. Ugyanakkor ez a szféra is hordozza az ördögi kísértés ismérveit: a háziak maguk is a pénzen, örökségen civakodnak, „mintha ördög bújt volna beléjük”. Ebből következik, hogy útmutatásuk: („учили, как надо ехать”) sem lehet helyes, mert ez is az anyagi javak hajszo-lását támogatná. A tér koncepciója, a belső és külső út közötti párhuzam szemantizálódik Nyikita beszédében: „То-то тебе с хозяином просторно гулять будет”; „Ну, да сойдет и так, недалече”.

Mindkét műben jelentős szerepet képvisel a *közép* fogalma. A versben ez így szövegesül: „среди неведомых равнин”, „Среди белеющих равнин”. A megtisztulás által a lírai én az ismeretlenség közepéből saját isteni lényének közepébe jut el. A közvetítő közeg: maga a szív (сердце), amelynek hangsora majdnem megegyezik a fent idézett *közepén* szó hangsorával. Bár a lírai én szíve meghasad, a feltámadás ténye igazolódik a vers megalkotása által.

A *közép* olyan archaikus fogalmat is jelöl, amely tartalmazza az összes lehetőséget. A szimbolikában a három világegység (ég, föld, alvilág) közötti kapcsolódási pont. Az itt

⁵ Téren: i.m. 465.

⁶ Fried István: *Kísérllet az idős(ödö) Tosztoj novelláinak értelmezésére*. Dolce Filologia, ELTE BTK DF Kiadói Közössége, 1998.

történi választás sorsdöntő fontosságú. Így a *Gazda és cseléd*ben ismétlődő elemmé válik a figyelmeztetéseket semmibe vevő önfejtés, a rossz irányválasztás, majd az eltévedés.

Míg a *közép* fogalma összekapcsolja, a *fent-lent*, *bal-jobb* ellentétpárok kitágítják a teret: „fönről-lentről viharzó hótenger” az elbeszélés színhelye, a versben az ördögök birodalma a végtelen tér („в беспредельной вышине”), az utasok pedig a földön, a reális térben mozognak („в чистом поле”). A bal és jobb irányok szintén megoszlanak egy pozitív és egy negatív kategóriára. Természetesen a jobb a helyes, a bal pedig a veszélyes, végzetes útirány.

A vers esetében nem kapunk információt az utas(ok) megszállottságának okáról. De hogy az elbeszélésben világossá váljék az ördögösség realizálásának és a gonosz kiűzésének motiváltsága, említést kell tennünk a két főhős attribútumairól. Nem véletlen a címadás. A „gazda” és „cseléd” elnevezés hierarchikus viszonyt jelöl: a *lent* és *fent* absztrakt hierarchiáját, ami számos helyen konkretizálódik a szövegben: „кричал Василий [...] сверху”. Amikor éjszakára megrekednek a sztyeppen, Brehunov „fent”, a szánkón helyezkedik el, Nyikita pedig még a földnél is lejjebb, egy maga ásta gödörben. Tulajdonságaitak tekintve is egymás antipólusai: Nyikita a „természettel él”, ért az állatok nyelvén, könnyed, fürge járású. A türelmesség, engedelmesség, szolgálatkészség ugyanúgy a ló alakjához is köthető tulajdonságok, amely rokonságot teremt a két alak között. Velük ellentétben Brehunov nehézkes: „под его тяжестью”; „сапоги [...] так тяжелы”. Míg a béres jelleme ember és természet harmóniáját fejezi ki, Brehunov attribútuma a természetellenesség („неестественный”), nyughatatlanság, türelmetlenség. A vihar hangjaival alkotott párhuzam is a gazda és a természet diszharmóniájára utal: „нынче кто в округе гремит?” Tehát a háborgó természet mind az ördög jelenlétének, mind Brehunov természetének szignálja. Ezen az alapon a gazda és az ördögök egymás mellé helyeződnek. Ahogy az ördögök felborítják a természet rendjét, úgy Brehunov is becsapja embertársait (amire a szöveg több példát is hoz). De ez fordítottan is igaz: amiképp a gazda csal, ő is megcsalatik a természet által: erdőnek nézi az ürmöt és a krumpliföldet, kakaskukorékolást vél hallani éjjel. „Düledt héja-szeme” kapzsiságát szimbolizálja, amely a mű végén visszatér, hogy hangsúlyozza a hős megtisztult lelkének és „rég” testének szétválását. A *hideg-meleg* oppozíciója a két ember lelkivilágának ellentétességét érzékelteti: Nyikita bundája szakadt, mégis: „ему всему было не холодно”; „тепло во все”. Már a mű elején megjelenik velük kapcsolatban a *szolgálat* motívuma, amely kettős jelentéstartalommal bír. Egyrészt a gazda-cseléd, vagyis úr-*szolga* viszonyra utal. Másrészt az isteni szolgálatot jelöli. Nyikita vallásossága szinte a lelki szegények boldogságát idézi föl bennünk. Bár hűséggel szolgálja gazdáját, nem lázad, amiért az becsapja, mert tudja, „legfőbb gazdája”, az Isten, „aki őt ideküldte”, „nem csapja be”. Ez hangsúlyozódik az *образ* fogalmán keresztül is: az előtt hajol meg s vet keresztet, erőt merít, hogy ellen tudjon állni az itál csábításának. Brehunov szolgálata mint templomi előljáró hamis, így nincs is ereje, hogy ellenálljon az ördög kísértésének. Ugyanakkor a gazda-cseléd egymás mellé helyezése azt is sejteti, hogy szervesen összetartoznak, egymás kiegészítői. A szülés során a különbözősögből az egységbe való átmenet az útítárs-hasonmás motívum kibontásának tekinthető. Összetartozásuk jele beszédük hasonlósága: „Hova elkerültünk.” / „Ej, hova el nem keveredtünk.” Halála után „úgy tűnik föl neki, hogy ő Nyikita, és Nyikita ő, hogy az élete nem benne magában van, hanem Nyikitában.” „Nyikita él, egyszóval én is élek.”

A felismerés, eszmélés, majd feltámadás lehetősége a kezdettől fogva bele van kódolva a szövegbe: bár nem a helyes irányba haladnak, utazásuk mégsem teljesen céltalan:

„[...] balra tértek el [...] de mégiscsak *rendeltetési helyük* felé közeledve”. Tehát van rendeltetése Brehunovnak, csak Griskinóba érve még ő nem tudja, hogy az nem a gorjacskinói erdő megvétele. A „rendeltetés” fogalomköréhez kapcsolódik a „дело”, amely intenzíven ismétlődik a gazda megnyilvánulásai vagy Nyikita reakciói során: „дела брат, нельзя”; „азért, mert értem a dolgomat”; „a maga dolga, Vaszilij Andrejics; ha megyünk, hát megyünk”. S sürgető dolgának, megtisztulásának logikai alapjául szolgálhatnak az első fejezet már említett, sietséget kifejező igéi. Ezek alapján nem érthetők egyet Hajnády Zoltán véleményével, miszerint Brehunov teljeseen váratlan és gyökeres megújíthatóságát életének utolsó pillanatában nem kényszeríti elő semmi.⁷

A művek tetőpontja: az ördöngösség realizációja. Ennek motívumpárhuzama a versben a felhorkantó ló, melynek hangja után ismét eltávolodnak az ördögök, az elbeszélésben pedig Muhortij felülvöltése. Ez a pillanat belső párhuzamot is alkot a próza szüzséjében: ebben a pillanatban tudatosul a gazdában eddigi téves útja, önzőségéből fakadó magánya és önös érdekeinek kilátástalansága. Hiszen eszmélése előtt csak önmagára gondolt: „Együtt melegebb volna-mondta –, de ketten nem férünk föl rá”. Hogy mentse bőrét, elhagyja Nyikitát. Az ő életét nem tartja fontosnak, hiszen úgyszincs neki vagyona. Gondolataiban egészen az utolsó percig nincsenek halálának lehetőségére utaló kifejezések, hanem az *élni* ige igekötős formái dominálnak: „нажить”; „пожизвиться”. Amikor realizálódik benne, hogy hiába próbál egyedül elhajtani a lovon, mert a ló és Nyikita összetartoznak, ő egyedül pedig nem tud menekülni, úrrá lesz rajta a félelem: „трах”; „не мог”, „чувствовал себя бесильным”. Majd az elhatalmasodó halálfélelem szövegesül: „пропаду я так”; „сердце у него стало стучать так [...] сильно”. Heidegger szerint „a halállal való szembenézés, amikor létét a halál horizontjából méri föl, lehetőség az ember számára, hogy a résztől, az emberi itléttől túllépjen az egész, a lét felé: csak ekkor áll »nyitva az út a lét felé«”.⁸

A művek harmadik szerkezeti egysége a démoni erők kiűzése, a megtisztulás folyamata. A versben a krízist jelentő mozdulatlanság föloldódik („кони снова понеслись”), megszólal a harang, s a nem látást fölváltja a látás („вижу духи собрались”).

Ami az elbeszélésben sejtetés volt, („Трудись. Бог и даст”) az most realizálódik. Konkretizálódik a gazda rendeltetési helye, dolga: „надо было делать что-нибудь”; „приготовился к деятельности”. De ezt már nem magáért, hanem Nyikitáért teszi. Szerepcseré történik, léte átminősül, „работник” lesz. Ez a folyamat szintaktikailag is motivált: a szöveget ismét a határozottságot, az igyekvést kifejező szavak telítik: „как только”; „с той же решительностью, с которой он ударял по рукам при выгодной покупке”. Az „эп” helyett a „ми” fog dominálni, s megszűnik a *lent-fent* hierarchiája. Nyikitát „брат”-nak szólítja a gazda. Elmúlik a félelme, örömteli állapot hatja át. Vaksága, nemtudása tudással cserélődik fel.: „что ж ведь он не знал в чем дело!”; „теперь знаю”. A tudással rokonítható az *értelem* fogalma, ami megjelenik mind a bűnös, mind a megtisztult gazda ábrázolásánál, de más- más árnyalatban: „ami élete egyetlen célját, értelmét, örömét és büszkeségét jelentette: hogy mennyi pénzt keresett s kereshet még; hogy más ismerős emberek mennyi pénzt kerestek s mennyiük van, s hogy ezek a mások hogyan keresték és keresik a pénzt.” Ezután az élet értelmét embertársáról való gondoskodásában találja meg.

⁷ Hajnády Zoltán: *Lev Tolsztoj: tragikum, halál, katarzis*. Akadémiai, Budapest, 1985.

⁸ Uo.: 181.

A *szolgálat*, amelynek motívuma Nyikita alakjához kötődött, most Brehunovnak is személyiségjegyévé válik. Indulásuk előtt mondott ígérete nem volt őszinte, mégis e szerepcsere előrevetítéseként értelmezhető: „Мы по чести. Ты мне служишь и я тебя не отапляю”.

A hősök beszédének jóslatszerűsége mellett az esemény ideje és a névadás is prófétai jelentőségű lehet: Szent Nyikoláj másnapján indulnak útnak. Kétségbeesésében Brehunov ugyanehhez a *Csodatévő* Szent Nyikolájhoz fog imádkozni, tőle várja csodás megmenekülését. A Nyikoláj és Nyikita nevek ugyanazt a tövet tartalmazzák: s valóban, Nyikita jelenléte menti meg az örök kárhozattól. Úgy tűnik, ez volt a Brehunov számára kijelölt „időpont”. S éppen az ő szájából hangzik el e feltevés bizonyítéka: „Час упустишь, годом не навертаешь”.

A szöveg egy másik vallási motívumot is tartalmaz: *Keresztiben* lakik a gazda, amely a kereszt (крест) tőnek a kibővülése. S bár az ördög csalja el otthonról, egyúttal magára is veszi keresztjét, hogy végigjárja Golgotáját.

Az út-úttalanság, bűnösség-tisztaság fogalomköre a *fény-sötétség* szimbolikájával bővül e művekben. A ördögüzést követően a sötétség átváltozik „в один белый свет”. Ezzel párhuzamosan a versben is megjelennek a fehérség, világosság motívumai: „лун [...] Освещает снег летучий”, „среди белеющих равнин”. Ezek ellentétéként az ördögi világ üres sötétséggel egyenlő, ahol elkertülhetetlen a bukás: „Там сверкнул он искрой малой” – a gonosz erők csak egy pillanatra hoznak fényt, mert az ő tartományuk a sötétség, onnan jöttek, s oda is kell visszatérniük: „[...] пропал во тьме пустой”. Tolsztoj ugyanezt a szóalakat mondatja ki a gazdával: „пропаду я так”. A fény megjelenése az üres sötétség szférájából való kijutás szimbóluma: „mint a szivárvány színei, egyetlen fehér fényben egyesülnek”. A fény maga Jézus jelenléte, ellentétben az ördögök sötét, poklot idéző világával.

A gazda megvilágosodásának legegységibb metaforája az *ürrömmel* való társítása. A mű első részeiben mint konkrét dolog jelenik meg. Brehunov nem egyszer összetéveszti az erdővel vagy faluval. A lelkében hirtelen lejátszódó változás előtt is ez történik, de most „ennek az ürrömmel a képe [...] megremegtetten Vasziliij Andrejicsét: sietve kezdte üzni lovát, nem vette észre, hogy az ürrömhöz érve, teljesen megváltoztatta korábbi irányát [...] a ló folyton *jobbra* tért”; „A száraz gyom megint olyan kétségbeesetten csapkodott”; „De hát hogy is van ez? Nem lehet! – bukkant föl fejében, s ki tudja, miért, a szélben himbáló fekete ürröm jutott az eszébe, amely mellett kétszer is elnyargalt, de olyan borzalom szállta meg, hogy nem hitt annak a valóságában, ami történt vele [...] a valóságos hó volt, ahol most, *mint az az ürröm*, egyedül maradt, a kikerülhetetlen [...] halált várva”. Az ürröm oroszul „чернобыльник”, a szóalak maga is kifejezi a gazdában végbemenő változást: „он был *черный*”, de kitisztult. Más szóval, lelki sötétségét világosság váltotta föl. A két mű közötti „párhuzamrendszer” kibontása ezzel a elemzéssel még nem teljes. Érdemes volna figyelmet fordítani az esetleges ellentétes szerkezeti elvekre is. Ehhez azonban az alkotások további tanulmányozására lesz szükség.